

PESSZIMIZMUS A VALLÁSBAN.

James Vilmos a híres amerikai pszichologus „A vallásos tapasztalat változatai” (Varieties of Religious Experience) című kitűnő munkájában két nagy vallásos típust különböztet meg, melyet ő The Once-boon- és The Twice-boon-nak nevez. (Egyszer születettek és kétszer születettek.) Utóbbiakat bibliai nyelven újjá születetteknek nevezhetnők találóbban. Az egyszer születettek a föltétlen optimisták, akik ezen a világon mindenben jót, tökéletesbülőt látnak, a felhős ég fölött is ott érzik, amikor nem is látják, a jóságot és a gondviselést. Ezeket James „égszínképek lelkeknek” nevezi, akik inkább vannak viszonyban a madarakkal, a virágokkal és elbájoló ártatlansággal, mint sötét emberi szenvedélyekkel. Az ily léleknek jellemző kitörése a 23. zsoltár: „Az Úr én nekem őriző pásztorom, azért semmiben meg nem fogyatkozom . . . Gyönyörűséges mezőkön legeltet engem . . . A te szereteted, és kegyelmed életem minden napján velem van és én az Úrnak házában lakom örökké”.

A második típus egészen az ellenkezője ennek. Az életben bünt, romlást, veszedelmet lát. Az emberi élet sötét oldalai rávetítik árnyékukat lelkére s alig lát valamit az ég azur-kékjéből, a nap ragyogó fényéből. Mindenütt sötétség van és a pusztulás romboló szelleme vonul el előtte. Elpusztulni azonban mégsem akar, várja a módokat, az eszközt és az alkalmat, hogy megváltozzék minden, keresi az alkalmat az újjászületésre, vagy ahogy James nevezi: a másodszori születésre.

A vallásnak ez a két típusa végig vonul a vallásos lelkeken s minthogy a vallásos igazságok hivatásos művelői: az egyházak és a vallásos igazságok összefoglalásai: a hitvallások, dogmák, egyes nagy embereknek a hatása alatt állottak, az egyházakon és a hitvallásokon is meglátszik e két különálló típusnak a nyoma. James annyira megy ezzel az általánosítással, hogy a latin népeket (katholikusok) az optimista típusba, a germán népeket (protestánsok) a pesszimista típusba sorozza.

Meg kell jegyeznünk előre is, hogy ez az általánosítás túlságosan tág. A vallás gyökere csakugyan az ember lelkében van. Némelyek hajlandók egészen az öntudat küszöbe alá tenni s azokkal az ösztönökkel, vágyakkal, zavargásokkal hozzák kapcsolatba, amelyek a létért való küzdelem harcában

az eszközöknek egy részét képezik. Ez alkalommal a mostani célunkhoz képest közömbös az, hogy a vallás gyökerét, az öntudat alatti, az ugynevezett szubliminális érzelmekben keressük, vagy pedig az öntudatban, a lélekben (az Énben). Annyi bizonyos, akármilyen legyen a vallásról lélektani felfogásunk, a szellemi képesség az, ami a vallás sugarait visszaveri és annak színezetét is megadja. Thackeray azt mondja nagyszerű regényében: „A hiúság vásárában”: A világ tükör, mindenki saját arcának visszatükrözését látja benne. Ebben sok igazság van. De még igazabb az, hogy az emberi lélek maga is tükör, amely felfogja a külvilág hatását és olyanná alakítja, mint a milyen maga. A lélek azonban egyuttal fényforrás is. Maga is kivetíti a benne levő erőket, tehetségeket, eszményeket s megtestesíti azokat. Megalkotja a jóság, tökéletesség, változhatlanság eszméjét és egy magasztos fogalomban: Istenben, megtestesíti azt. Egy ötletes francia azzal a szellemességgel fejezte ezt ki: Hogy kezdetben teremté az Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára. Azóta az ember mind abban jár, hogy ezt a bőkot viszonzza azáltal, hogy folyton új meg új istent teremt a maga képére és hasonlatosságára. Camphall után nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ez nem is pusztán szellemesség. Mindent csak a magunk lelki ereje által foghatunk fel. Az Isten objektív valóság; de az én tudatom Istenről, már szubjektív, ennek erőssége, hatalma, színezete lelkem minőségéből függ. Így lesz igaza Maeterlink komoly mondásának: Annyi elrejtett isten van, ahány szív csak dobog.

Mindazonáltal vannak rokon felfogások, amelyek egy típusnak vehetők. Csakhogy nem lehet minden utógondolat nélkül optimista típusnak nevezni a latin, és pesszimistának a germán népeket. Mindkettő között találunk bőven másokat, úgy hogy ez a felosztás egészen más szempont szerint kell, hogy igazodjék. Erről azonban később lesz szó.

Ezek után hadd lássunk a pesszimista irányzathból néhány fontos képviselőt, természetesen annak az előre bocsátásával, hogy e szerény dolgozat nem tart arra igényt, hogy a kérdést teljesen kimerítse. Azonban a kérdés lényegére bepillantást vethetünk hézagossággal is.

Első, legrégebb képviselőjéül Buddhát kell ezen felfogásnak mintájául venni. E nagy vallásalapító életének 29 év előtt való részét valóban a gyönyöröknek szentelte s ki is itta azoknak poharát fenékiig. Ezután felhagyott a világi étellel s teljesen lemondott minden gyönyöréről. Ott hagyta ifjú feleségét, csecsemő gyermekét, hogy eljuthasson a megvilágosodás állapotáig. A királyi vallásalapító ezt az állapotot, ezt az újjászületést vezekléssel, test sanyargatással gondolta elérhetőnek. A hindú bölcsnek evangéliumát a Dhammocak-kappavatana¹ a követ-

¹ Leuba: A Psychological Study of Religion 286 l.

kezökben foglalja össze: 1. A születés fájdalom; a földi dolgokon való csüngés is fájdalom. 2. Születés és újjászületés, az újból való megistemesülésnek láncai, az életszomjának a következményei a szenvedéllyel és kívánsággal. 3. Az egyedüli inódja az életszomjától való menekülésnek: a vágy megsemmisítése.

A vallás alapító zarándoklása, a fölállított eivék, a Nirvanába való beolvadás, nemcsak egyszeres, hanem hatványozottan pesszimista izű fölfogásra mutat. Akár mit mondjanak a Nirvánáról, de már ez maga is távol áll minden optimista gondolattól, mert az életnek, mint a vágyak és kívánságok megsemmisítésében való fölfogása, szintén fájdalmas gondolatból ered. Ennél szintén szükség van újjászületésre.

Isten tehát az élet tagadásának egy határozott típusát látjuk, amelyben az emberi lélek csaknem mindenben sötét képet fog fel ebből a világból. Gyakorlati eredménye az, hogy a Ganges folyóban való tömeges meghalás állítólag szent cselekmény.

A keresztény vallásban — egészen más mentalitással — Pál apostolban látunk először az életről és az emberről sötét fölfogást. Szerinte az ember Ádám vétke miatt megromlott. Üdvösségre nem juthat a maga erejétől, mert a törvény minden betűjét nem tartja be. Isten azonban gondoskodott rólunk, hogy el ne vesszünk, elküldötte az ő szent fiát, a Jézus Krisztust, aki az ő halálával megváltott minket. Az ember tehát rossz, önmagától nem képes magát megóvni a kárhozattól, de Isten kegyelme gondoskodott róla. A kerestség ténye és a Jézus Krisztusban és az ő feltámadásában való hit megmenti az embert a kárhozattól, üdvösségre vezérel. Ezen a csapáson haladnak Augusztinus, a janzenisták és különösen Kálvin. A középkorban az emberi akarat megromlottságánál való fölfogás sötét képe vonúl végig. Ez a világ siralomvölgy, amelyből várni kell, Jézus érdemeiért és az egyházi tanban való hitért, a jövő életben egyesekre jutó üdvösséget.

A katolikus egyházban idők folytán enyhült az ember megromlottságáról való tan; ott inkább az azelőtt kárhozottatott Pelagios tana ment át gyakorlatba. Hanem a reformációban, különösen Kálvin tanaiban újból föléledett s a reformátorok által teremtett nagy megújulásban ismét teljes zordonságában érvényesült az új egyházak hitelvei között.

Nézzük most már a kép másik oldalát, a fényeset, az égszinkéket. Próbáljuk beleélni magunkat a legnagyobb vallásos szellem, a Jézus lelki világába. Hol találunk ottan sötét vonásokat? Egy-egy futó felhő végig lebeg az ő életén is. A rókáknak barlangjok vagyon, de az ember fiának nincsen hová fejét lehajtania. A Getsemane-kertben megszólal egy pillanatra a fájdalom. Jeruzsálem romlásán elkomorul, de mindezek csak futó fellegek lelkének tiszta, fénylő szép egén. Előtte

az élet, a komoly, a mély élet nagy feladat, amellyel úgy kell gazdálkodni, hogy azzal az élet urának és adójának el tudjon az ember számolni. Mégis azért ez a lélek hívó, bízó, gyermekiesen engedelmeskedő, szeretetteljes, szeretetet, bizalmat és boldogságot sugárzó. Szinte egyedül állott a nagy világgal szemben, de ez sem csüggesztette; Én és az atya egyek vagyunk, szólalt meg a rettenthetetlen bizalom. Csakugyan a virágokkal, a természet e vigasztaló angyalaival rokon lélek volt. Még a kereszten is vigasztalt, hitt és rendületlenül bízott, mint ahogy a virág illatot áraszt és boldogságot szerez akkor is, midőn már leszakasztották.

Ilyen boldogságot sugárzó ember volt Assisi Szent Ferenc is, akiről az van följegyezve, hogy még az állatok is örvendettek szeretetre méltó egyéniségének. A reformációkor pedig, éles ellentétben a vezető reformátorokkal, a Genf mellett megégetett Servet Mihály látszik leginkább az optimista típus hirtetőjének.

Az unitarizmus legkiválóbb képviselői, a bűnről, az emberi természetről, a megigazulásról szóló tanáikkal ezen iránynak a képviselői. Az Adám vétke, az ember természetének teljes megromlottsága, a helyettes elégtétel már kezdettől fogva kifogás tárgyai ebben az irányzatban s helyettük az ember jóra való hajlamába, a haladás és tökéletesebbülés lehetőségébe vetett hit evangéliumi optimizmusa az irányadók. Legkiválóbb képviselői ezen irányzatnak Parker, Channing Amerikában és a nagy bölcsész, Martineau Angliában.

Még egy ilyen hézagos ismertetésben is nagy hiba volna, ha elfeledkeznénk ezen kérdéssel való foglalkozás közepette a ma élő legnagyobb és legnépszerűbb vallásos szellemről, Rabbindranath Tagoreról. Az az irány a vallásban, amelynek ő a hive, a *Bramo szomaj*, amelynek fejlődése különben lapunkban ismertetve volt,* az élet tagadásával szemben az élet értékét hirdeti. A Bramo szomajnak az az ága, amely Kendru Keshub Sem alapján áll, különbözik ugyan sokban a Tagore-ék irányától, de a világnézetük alaphangja a föltétlen optimizmus mindkettőnél. Tagore az, aki ennek az optimizmusnak a legragyogóbb lelkesedéssel és magával ragadó művészettel hangot tud adni. Ő is látja a világon a halált, az erkölcsi romlottságot. Ezeknek azonban csak átmeneti fontosságot tulajdonít. A halállal szemben ott van a mindig tapasztalható újjászületés, az erkölcstelenség szerinte csak fejletlen erkölcs. A rossz problémájában azt fejtegeti, hogy még egy rabló banda sem áll teljesen erkölcstelen alapon. Az egész világot kirabolhatják, de egymást nem. Erkölcstelen céljaik kivételére erkölcsi eszközt, az összetartást, egymás segítségét

* Ferencz József V. K. 200 l., továbbá: Az új kijelentés. 353 l. és Hindu theismus XXXI. Mindkettő Péterfi Dénes tollából.

kell, hogy igénybe vegyék. A Buddha-féle lemondás, vezeklés jelentőség nélküli előtte. „A végtelen lény örömben jelenti ki magát előttünk.” Elvei, világfelfogása teljesen egybehangzók. Lírai költészete éppen úgy telve van vallásos érzelmekkel, mint vallása az élet szeretetével. A háború, a népek uralom vágya, az elnyomatás sem tudja elvenni kedvét napfényes optimizmusától. Az erkölcsnek győznie kell, még pedig csupán a maga eszközeivel: fegyver nélkül, amint azt Jézus is hitte és hirdette.

Ezek után áttérhetünk arra, amidőn az elmondottakból következtetéseket vonhatunk le. Látni való, hogy az emberi lélekben a vallás két egymástól elütő felfogásban, színezetben jelent meg. Egyikben a lét, az emberi természet, az ember sorsának sötét, vigasztalan oldalát látjuk; a másikban pedig a napsugaras, biztató, erősítő hatalmát. James Vilmos az előbbiben, a pesszimista típusban, nagyobb mélységet lát, mint az optimizmusban. Ezt azonban nem írhatjuk alá, sőt éppen azt látjuk, hogy ez az irányzat — jóllehet elismerjük, hogy némely képviselőjénél csakugyan mélységekben jár — sok bajnak lett a forrása.

Ugyanis azt tapasztalhatjuk, hogy a tiszta optimista típust nem úgy kell értelmeznünk, hogy az a katolikus lelkületnek, a másik pedig a protestáns lelkületnek felel meg, hanem másképpen.

Hol találjuk meg az eredendő bűnről, az ember akaratának romlottságáról, a helyettes elégtételről szóló tanokat? Ma ez a fontos, mert hiszen ezek a tanok, amelyek pesszimistáknak mondhatók. A felelet könnyű. Az úgynevezett orthodox egyházakban. A katolikus egyház ugyan enyhített az Augusztinus tanán a jó cselekedetek értékének az elismerésével, de a hivatalos ősi katolikus egyházi tan mégis csak — ellentétben a James felfogásával — sötétebb színezettel teljes. Az orthodox protestantizmus, amennyiben az alatt a lutheri és kálvini irányzatot értik főképpen, teljesen pesszimista. Ellenben a modern katholicizmus (a modernizmus) és a szabadelvű protestantizmus egészen az optimista iránynak a híve. Az unitarizmus már kezdettől fogva ezen irányzat híve volt s így már ebből a szempontból is alapos kifogás alá eshetik a James általánosítása. Ugyancsak a hindu régi világmegvetéssel kiáltó ellentétben áll a mai Tagore-féle optimista irányzat.

Most önként következik az a kérdés, hogy a két irányzat közül melyik a megfelelőbb, melyik tarthat igényt a győzelemre, melyikben található föl a vallás lényegét?

Hogy a feleletet megadhassuk, a következőket kell megfontolnunk.

A vallás már a szó jelentésénél fogva is állítás, igenlés. A pesszimizmus pedig tagadása az élet, a világ, a boldogság vagy az erkölcsi lehetőségek valóságának, értékének. Valóság-

gos iskolai példája ennek Schopenhauer, a pesszimisták királya, aki ezt a világot a lehető legrosszabbnak tartja. Igaz, hogy az emberről, az emberi akaratról való sötét képet festők az emberi lét sötét oldalával szemben oda állítják az Isten kegyelmét, a megváltás nagyszerű tényét. Csakhogy ennek egy nagy hibája van. A megváltás a más világra vonatkozik. S sohasem feledhető el Böhm Károlynak a kiváló gondolkozónak eme mondása: „Az újkorban rá jött az ember arra, hogy tulajdonképeni lakhelye a föld.” Nem elég vallásos élmény az, ha hiszem, hogy megromlott, tökéletlen voltomat kiemeli az isteni kegyelem egy rajtam kívül álló nagy önfeláldozásból kifolyóan az örök kárhozattól, hanem éreznem kell azt, hogy a magam ereje, a bennem levő fény sugar is, mint a mindenség alkotójának egy kicsinyke része, beleolvadni kívánkozik és tud is a végtelen nagy fényforrásba. Ez az esdő vágyódás és akarat nekem az emberi méltóságnak megfelelő életet tud teremteni s ez a világ nem egy elveszett éden, hanem egy leendő Istenországa.

A vallás az emberi szellem egyik legragyogóbb jelensége lévén, nem szabad régi letűnt idők emelt felfogásának kórhadt pillérjeire állítani. Nem szabad úgy fogni fel, hogy azért hiszem, mert valamikor Ő így mondotta. Nem állhat pusztán a tekintély alapján. Hanem olyannak kell lennie, amely a haladott, korszerű emberi szellemmel teljesen összehangzó. Nem lehet a vallást a tudománytól egy másik székbe tenni, amint azt Apáthy ajánlja,¹ hogy aztán bármit elhigyjünk, amit a vallás nevében mondanak. Ami vallásos igazság, az a tudományban sem cáfolható meg. Az igazság mindenütt igazság. Lehet, hogy a tudomány sem igazolja, de nem is cáfolhatja meg.

Ezeknek az elveknek figyelembe nem vétele volt az oka sok bajnak. Ezért kellett a 16. és 17. században az erkölcs-tannak felszabadító hadjáratot indítania a vallás ellen s ez az oka a jelen idők vallásos válságának. Nem kisebb emberek, mint a nagy teológus Harnack és a nagy bölcsező Paulsen ebben keresik okát korunk vallásos válságának,

A vallás tehát mindenképpen a maga igazi természetét, az optimizmust kell, hogy magára öltse. Ez felel meg a vallás igazi lényegének, de ezzel tud is együtt haladni a tudomány-nal, erkölcstannal s teremthet értékes és minden tekintetben haladó, egy isteni célgondolatnak (Schneller) megfelelő emberi társadalmat. Az orvosnak nem az a hivatása, hogy a betegnek fejtegesse a betegségek halálos kimenetelének biztos voltát, hanem mindent megtegyen a betegség eltávolítása, a szenvedések megszüntetése és az élet meghosszabbítása szempontjából. Wilde Oscar, akinek magaviseletéről erkölcsi szempontból lehet jogosan elítélő véleményünk, de akitől az elfo-

¹ Álom és valóság, 1904.

gultság sem tagadhatja meg, hogy a szellem magasabb értékei iránt kiváló érzéke volt, azt mondja egyik regényében, (Dorian Gray arcképe): „Az élet nagy titka abban áll, hogy ápoljuk a lelket az érzékek segítségével és az érzékeket a lélek segítségével.”

Az önmagát és önmagának becsét ismerő emberi lélek erős hite megedzi az akaratot az élet nagy küzdelmére. Nekünk nem elég egy túlvilági optimizmus, mi ezt a világot is Isten országának akarjuk tudni; az égnek akár mennyi fellegje van, nem feledkezünk meg napjáról, kékjéről és ragyogó csillagairól. Ha dül a gyűlölet, tomból a hatalom minden örjögése és az erkölcs és becsület, az igaz munka és nemes törekvés mind gúny és nevetség tárgya: ne essünk kétségbe. Azt mondjuk Tagoreval: csak átmeneti, csak időleges. Nem várjuk hitünknek, lelkünk nemes voltának valami jó valutájú ország pénzével való jutalmazását. Azt mondjuk: az igazság, a nemesség már önmagában érték. A legfőbb igazság, az Isten, így jelenik meg a lelkünkben s biztosít arról, hogy nem csalta meg a világot, aki ő hozzá a legközelebb állott s azt mondta: „Ne féljeteK. Én meggyőztem a világot.”

A vallás lényege tehát boldogító, fölemelő, magával ragadó hit, tiszta optimizmus.

Ilyen volt s ilyen az unitárius ember vallása.

Benczédi Pál.

TARCSAFALVI BOROS JÁNOS ENCHIRIDIONJA.

Dr. Boros György barátom volt szíves figyelmeztetni egy a magyar unitárius egyház kolozsvári levéltárában őrzött nótesz-alakú és disznóbőrbe kötött kézíratra, melynek címe: „Breve Enchiridion Johannis. B. Tarcsafalvi Ab Aera Christianae Salutis 1699. die 2da Augusti Mensis.“ A kis „kézikönyv“ (enchiridion) hosszukás 16-od rétbén 85 oldalra terjed. Különböző, néhol gyenge tintájának színehagyottsága és kivált alsó levélsarkainál a széleken az olvasók kézfogásai a szöveg olvashatóságát több helyen tönkretették. Az előtte levő 8 s az utána következő 5 oldalra 1814—1836. közt más kéz tett jegyzeteket. Ezek közül legtöbbet ér a „könyvek széleinek vagy egyéb matériainak, eszközöknek megfestetegetésére készítendő külömb-különféle színeknek mestersége“; azonban ez is csak a piros és sárga festékek készítéséről szól.

A jegyzetek íróját még Szinnyei sem ösmeri a „Magyar Irók“-ban. Csupán az előttünk állc nóteszből tudunk meg annyit, hogy az udvarhelymegyei Tarcsafalván született; édes apja Boros Ferenc volt s édes anyja 1735. junius 3-án majdnem százesztendőös korában halt meg Tarcsafalván. Tarcsafalvi B. János, — ahogy magát írta — 20—25 éves korában 1704. julius 17-én vette feleségül Fiátfalvi Szabó Zsigmond 16 éves leányát, Erzsébetet, a kitől József nevű fia született 1705. julius 3-án. Feleségétől azonban 1708. januárius 18-án elvált s a következő esztendőben, fia is meghalt. Időközben az író 1705. áprilisában tarcsafalvi mester, 1708. április 24-én pedig tarcsafalvi unitárius lelkész lett. Ezt az állását 1715. április 25-én a gagy (szintén udvarhelymegyei) lelkésziséggel cserélte föl s már julius 16-án másodsor is megházasodott, feleségül vévén Berei András leányát, Zsuzsánnát. Ettől 1717. április 7-én született első fia, Áron; 1718, november 13-án a második, 1721. április 24. (burokban) a harmadik, — leánya pedig 1726. május 7-én. Három utóbbi gyermekének neve nem maradt reánk. Időköz-